

KRISTÓF LUCA¹

A LÁZADÁSMENTES NEMZEDÉK

RECENZIO

SZALAI ERZSÉBET (2011) KOORDINÁTÁKON KÍVÜL. FIATAL FELNŐTTEK A MAI MAGYAR-ORSZÁGON. BUDAPEST: ÚJ MANDÁTUM

Szalai Erzsébet legújabb könyvének témaválasztása kisebb meglepetést kelthet azok körében, akik ismerik a szerző korábbi műveit. Az ismert szociológus korábban nem foglalkozott ifjúságkutatással, írásainak leggyakoribb témái a hatalmi viszonyok, különböző elitcsoportok és az értelmiség. A könyv hátlapon is kiemelt első mondatait elolvasva azonban azonnal világossá válik, hogy Szalai Erzsébet ezúttal is ugyanazt a célt tűzte ki maga elé, mint mindig: az általa újkapitalizmusnak nevezett társadalomforma életviszonyainak megértését.

Szalai Erzsébet viszonyulása a kutatása tárgyához ugyanakkor bevallottan „anyai”: fia, volt tanítványai és azokból lett barátai egyaránt a fiatal felnőttek korosztályához tartoznak. A könyv első mondata mégis a szerző saját generációjáról, a „nagy generációról” szól, és ez korántsem véletlen. A szülők nemzedékével való kapcsolat a mű egyik fontos vonulata: hogy milyenek lettek, milyenek lettünk, mi, mai fiatal felnőttek, az sokban szüleinken is múlt.

A fiatal felnőttek a szerző definíciója szerint 25-35 év közötti, tanulmányaikat már befejezett, vagy azok végén járó, az „életbe éppen kilépő” fiatalok. A kutatás a Szalai Erzsébettől megszokott mélyinterjú technikán alapul, melynek következtében a *Koordinátákon kívül* rengeteg interjúrészlettel operál. Becslésem szerint a szöveg mintegy fele interjúidézet. Maga a szerző ezt a technikát olyan dokumentumfilmhez hasonlítja, melyben ő tölti be a narrátor szerepét. Szalai Erzsébet számára a dokumentumfilm fontos

megismerési forma, ezt korábban Schiffer Pállal közösen tartott szociofilm-kurzusai is bizonyították. A fiatal felnőttek „beszéltetése” mellett azonban a szerző kisigényűnek nem mondható kutatási kérdése is megjelenik: „*a fiatal felnőttek habituális tulajdonságai és társadalmi cselekedetei milyen irányba befolyásolhatják Magyarország társadalmi és politikai viszonyait?*”

A 130 interjú a szocializáció, pályaválasztás, identitás, jövőkép, emberi kapcsolatok, habitus és „*lázadási potenciál*” témaköreit foglalja magába. A könyv végén függelékben megtalálhatjuk a fiatalok különböző csoportjaira vonatkozó interjúterveket és a fiktív neveken szerepeltetett interjúalanyok életkorának és foglalkozásának felsorolását is. Az interjúalanyok kiválasztásában egyfelől egy képzettségi és foglalkozási hierarchia logikája látszik érvényesülni: egy-egy csoportot alkotnak a vállalkozók, a topmenedzserek, a politikusok, a munkások (e csoporton belül a „*stabil munkaerő-piaci pozíciójú diplomások*”, az „*instabil munkaerő-piaci pozíciójú diplomások*”, a „*stabil munkaerő-piaci pozíciójú nem diplomások*”, az „*instabil munkaerő-piaci pozíciójú nem diplomások*”) valamint a munkanélküliek.

Ezen kívül Szalai külön vizsgálja a kismamákat, az akadémiai és egyetemi értelmiséget, illetve a baloldali/zöld és radikális jobboldali civil aktivistákat. Különösen a kismamák esetében nem világos, hogy miért pont ők alkotják a fiatal felnőttek egy fontos csoportját, hiszen egyébként besorolhatók lennének a fentebb felsorolt foglalkozási, képzettségi csoportok valamelyikébe. Az akadémiai és egyetemi fiatal értelmiség és a civil aktivisták, bár számarányukat tekintve nyilván marginálisak a mai magyar fiatal felnőttek között, a kutatási kérdés – és a szerző mindenkori érdeklődése – szempontjából indokolhatóan fontos szereplőknek tűnnek – és valóban, a könyv legérdekesebb következtetései ezekhez a csoportokhoz köthetők. A mintavételnek feltétlenül hiányossága azonban, hogy – nem szándékbeli, hanem sajnálatos módon anyagi okok miatt – csak Budapestre és vonzáskörzetére terjedt ki, ily módon teljesen kimaradnak belőle a falvakban, vagy a leszakadó észak-keleti térségekben élő fiatalok. A területi egyenlőtlenségekkel összefüggő jelentős társadalmi problémák megjelenítése híján a kutatás mintája nem adhat igazán átfogó képet a fiatal magyar felnőttekről.

A fiatalok különböző csoportjaira rátérve, Szalai Erzsébet elemzésének középpontjában a *habitus* és az *identitás* kérdései állnak. A habitus fogalma különösen fontos számára. Tézise szerint „*nagy társadalmi változások idején* [és kimondatlanul bár, de mintha azt feltételeznék, hogy jelenleg ilyenek zajlanak – K. L.] *a habitus túlmutathat az őt létrehozó struktúrák rendszerén, és új struktúrák létrehozásának alapjává válhat.*” Az identitás mint a habitus egyik fontos alapja jelenik meg. A szerző Luckmann nyomán így fogalmaz: a társadalmi szerepek deperszonalizációjával „*az identitás termelése az egyén, a legprivátabb kisvállalkozó ügyévé válik*”, az ő feladata pedig annak vizsgálata, hogy a fiatal magyar felnőttek mennyire eredményes „kisvállalkozók”. Szalai számára a hivatástudat az

¹ MTA Szociológiai Kutatóintézet

az indikátor, mely leginkább mutatja a társadalmi szerepekkel összefüggő identitás létét vagy hiányát. Kvalitatív típusalkotás segítségével ábrázolja a fiatal felnőttek habituális és identitásbeli jellemzőit. Mint megjegyezi: míg az identitás a mélyinterjúkból közvetlenül kiolvasható, a habitus típusára inkább az egyén életútjának és vélekedéseinek összessége utal.

A könyv összefoglaló fejezetében a szerző össze is gyűjtötte az általa beazonosított identitás- és habitus-típusokat. Kategorizálása főként a habitusok esetében plasztikus (és szórakoztató), néhány példa: „több lábon álló – laza” (vállalkozói habitustípus), „munkaközpontú kispolgár” (munkás habitustípus), „kallódó tehetség” (munkánélküli habitustípus), „elhivatott – önmegvalósító”, „szellemi vállalkozó” (értelmiségi habitustípusok), „anti-enthusiaszta” (civil aktivista habitustípus).

Ebben a rövid recenzióban nincs mód áttekinteni a kötet legnagyobb részét kitevő, a fiatal felnőttek különböző csoportjainak jellemzőit bemutató fejezeteket, ehhez egyébként is érdemesebb magát a könyvet elolvasni. Ezért a fiatal felnőttek néhány általános jellemzőjének felvillantása után, a könyv fiatal értelmiségekkel és mozgalmárokkal kapcsolatos fejtegetéseit mutatom be.

Szalai Erzsébet elemzése elején utal azokra a folyamatokra, melyeket Utasi Ágnes,² Somlai Péter és Tóth Olga³ kutatásai tártak fel részletesebben. Ilyen a családi kapcsolatok felértékelődésének általános társadalmi jelensége, illetve a posztadoleszcenciának, az önálló életkezdés későbbre tolódásának megjelenése. A szülőkről való leválás nehézségeivel kapcsolatban Szalai nem elsősorban a fiatalok megváltozott attitűdjét, hanem a strukturális okokat, azaz az egzisztenciális bizonytalanság okozta kényszert hangsúlyozza. Ugyanakkor a fiatal felnőttek fontos közös jellemzőjének tartja azt is, hogy nem erős bennük a szülőkkel szembeni lázadás.

² Utasi Ágnes (2004) Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli, Budapest: MTA PTI; Utasi Ágnes (2008): Éltető kapcsolatok. A kapcsolatok hatása a szubjektív életminőségre, Budapest: Új Mandátum.

³ Somlai Péter – Bognár Virág – Tóth Olga – Kabai Imre (2007) Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadolaszcenszerekről. Budapest: Napvilág.

A Szalai Erzsébet által munkásságnak⁴ tekintett széles alkalmazotti csoport diplomás és nem diplomás, stabil és instabil munkaerő-piaci pozíciójú tagjai mindnyájan hasonlítanak egymásra abban a nagyfokú bizonytalanságban, mely munkájukat jellemzi. Szalai a „hálózati munkásság” terminussal írja le ezt a munkahelyek között vándorló, a globális kapitalizmus hálózataiba időről időre csereszabatos villanykörteként bekapcsolódó réteget.

A fiatal felnőttek összes csoportjára általánosított jellemző az is, hogy bár a társadalmi problémákat jól érzékelik, mozaikszerű kapitalizmuskritikájuk nem áll össze átfogó rendszerkritikává. Különösen hangsúlyosan jelenik meg ez az elem az akadémiai értelmiségek esetében, akiknek pedig „hivatalból” feladatuk lenne a rendszerkritika: róluk a szerző azt állapítja meg, hogy „a hazai viszonyok kritikája nem mély, nem is a legfontosabb elemekre⁵ irányul”. Az átfogó rendszerkritikai gondolkodás hiányának okát, azaz tulajdonképpen egyfajta mentséget a fiatal értelmiségek számára, Szalai Erzsébet abban látja, hogy – a nyugat-európai fiatal tudósokkal ellentétben – itthon hiányoznak az autonóm értelmiségi magatartás egzisztenciális feltételei.

A fiatal civil aktivisták két markáns csoportját, a baloldali/zöld (alterglob) mozgalmak és a radikális jobboldali mozgalmak aktivistáit Szalai Erzsébet egymással összehasonlítva vizsgálja. Az LMP és a Jobbik forrásvidékén járunk, a szerző említi is, hogy nagyon meglátszik a vizsgált mozgalmi szférán, hogy a legaktívabb tagjait már elszívta a politika (ugyanakkor az interjúk még a 2010-es választások, a két új párt parlamentbe kerülése előtt készültek).

Nagyon érdekes, ahogyan a két, első ránézésre antagonistikus mozgalom fiataljainak interjúiból kibomlanak a mögöttes hasonlóságok. Mindkét szféra aktivistái közül sokan – és ez különösen igaz a radikális jobboldali fiatalokra – a rendszerváltás után

⁴ A szerző munkásnak tekint minden alkalmazottat, saját példája szerint a nem felső szintű termelésirányító informatikai mérnököt is, egyedül a menedzsereket nem. A recenzióiról számára ez a kategorizálás nem teljesen meggyőző: nem világos például, hogy a köztisztviselők ezen logika mentén miért nem tartoznak a munkások közé. A „munkás” kifejezés ellentmondásosságát érzékelve Szalai Erzsébet maga is megjegyezi: maguknak a diplomás fiataloknak határozottan nincs munkásidentitásuk, inkább értelmiséginek tartják magukat, ő ennek ellenére következetesen munkásként sorolja be őket.

⁵ Azaz: magának a kapitalizmusnak a kritikájára.

lejtmenetre kerülő családokból származnak. Szocializációjuk a fiatalok többi csoportjához képest sokkal inkább érték és ideológiateltelt volt (bár talán ebbe a percepcióba az is belejátszhat, hogy maguk az ideológia-orientált interjúalanyok hangsúlyozták jobban szocializációjuk ilyen aspektusait). Következő közös momentumként lázadásmentes nemzedékükből egyedül rájuk jellemző a kamaszkori, főként iskola elleni lázadások sora. Felnövekedve megőrizték, ha nem is forradalmárságukat – „*a forradalmárságból én már kinőttem*” – mondja egyikük – de egy kortársaikénál erősebb társadalmi érzékenységet.

Természetesen számos különbség is megmutatkozik az alterglob és a radikális jobboldali fiatalok között. A kétféle mozgalom tagjai az általuk hasonlóan érzékelt társadalmi problémákra, mint tudjuk, egészen eltérő válaszokat kísérelnek meg adni. Ennek a különbségnek a fiatalok szocializációjáig visszanyúló gyökerei vannak. A baloldali és zöld mozgalmak aktivistái sokkal nagyobb arányban jönnek értelmiségi családokból. Emellett a radikális jobboldali fiatalok közül feltűnően sokan nőttek fel apa nélküli családokban (ezen a ponton Szalai Erzsébet persze nem hagyja ki a kínáló magasszabványú: összefüggést feltételez a szocializáció e momentuma, és a jobboldali mozgalmak Vezér-keresése között). Apa hiányában a radikális fiatalok számára a nagyszülők szerepe, ezen belül is az általuk átörökített antikommunista világkép vált fontossá. A rendszerváltás utáni identitásválság következtében mindkét mozgalmi szféra fiataljainak gyerekkorát áthatotta a családi re-identifikációs kényszer, ám míg a radikális jobboldaliak esetében az általános társadalmi regresszió családi regresszióként jelent meg, az alterglob fiatalok világnézetileg sokszínűbb családjaiban megindult valamiféle halvány innováció, alternatív identitáskeresés. Ami a kétféle mozgalom aktivistáinak saját identitását illeti: a jobbosok körében szinte kizárólag kollektív identitás mutatható ki. A baloldali mozgalmak aktivistái tudatosabbak, saját szerepkonfliktusaira reflektáltabbak.

Az alterglob mozgalmi szféra fiataljainak szavaiban érzékelhető ugyanakkor egy elég erőteljes, egzisztenciális bizonytalanság áthatotta kiábrándultság – a zöld mozgalmak résztvevői közül többen elvi okokból a jövőben nem is szándékoznak dolgozni. Szalai Erzsébet megfogalmazása szerint általános körökben a jövőkép hiánya. Valóban, az „*igazából egy kommuna kellene*” jellegű, lehangoló ötleteknél nem sokkal kap többet az olvasó. A szerző ezt – összhangban az egész korosztályt jellemző általános bátortalansággal – annak tulajdonítja, hogy egy személytelen rendszer – a globális kapitalizmus – logikája ellen harcolni szinte lehetetlen feladat. A radikális jobboldal, a

magáigenszak konkrét ellenségképeivel könnyebben elérhető célokat, s így vonzóbb perspektívát tud felmutatni a fiatalok számára.

A *Koordinátákon kívül* záró fejezetében a szerző identitások és habitusok összekapcsolódásának logikáját vázolja fel. Bár a fiatal felnőttek között minden társadalmi rétegben található stabil identitásra épülő építkező-innovatív személyiségek, éppúgy, mint gyenge vagy bizonytalan identitású merev-konzervatív, illetve identitásukat meghatározni nem tudó leépülő-önsorsrontók, mégis úgy véli, hogy a magyarországi kapitalizmusban az identitás és az arra épülő individualitás a rendszer logikája által egyaránt veszélyeztetett.

Szalai Erzsébet végül így összegzi mondanivalóját: „*a mai fiatal felnőttek nem fognak maradandó hatást gyakorolni a társadalmi viszonyok alakulására.*” Bátortalanságuk, és az a körülmény, hogy hiányoznak körükben a generációvá válás, azaz a közös célért való fellépés feltételei, tehát a meghatározó nemzedéki élmény és különösen a szülőkkel szembeni világnézeti lázadás, nem teszi őket alkalmassá arra, hogy „*aláássák a magyarországi újkapitalizmus rendszerét. Sőt, még meg is erősíthetik azt.*”

Ehhez a következtetéshez azonban a könyv utolsó oldalain egy jelentős epilógust fűz a szerző. Felveti ugyanis, hogy a tárgyalt 25-35 év közöttieknél fél korosztállyal fiatalabb nemzedék körében a generációvá alakulás jelei tapasztalhatók. Szalai hipotézise szerint a Facebookon a sajtószabadságért szerveződött első nagy tüntetés résztvevőinek törzsgárdáját azok a huszonegypár évesek alkották, akik (végre) megtalálták a közös ellenségképet a Fidesz-kormányban. Ezek közül a fiatalok közül sokan ráadásul már nem is a nagy generáció, hanem a hatalomban azt váltó Fidesz-nemzedék gyermekei...

Nos, azt hiszem, nem teszek túl erős állítást, ha azt mondom, hogy az azóta eltelt közel egy év alatt a „millás” mozgalom története alátámasztani látszik a fenti hipotézist. Habár csak jelszó szintjén és alternatíva felmutatása nélkül is, de felhangzott és visszhangot is vert a „*nem tetszik a rendszer*” felkiáltás. Nem lepődnék meg tehát, ha Szalai Erzsébet következő írásaiban a Milla korosztálya és mozgalma fontos szereplővé válna. Továbbmenve: talán ők is megélnének egy, a *Koordinátákon kívül*höz hasonlóan izgalmas, empatikus és olvasmányos kvalitatív elemzést.